

Kuczur, Tomasz

Polityczny ruch ludowy w Polsce w latach 1980-1993

Dzieje Najnowsze 36/4, 211-220

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomasz Kuczur
Bydgoszcz

Polityczny ruch ludowy w Polsce w latach 1980-1993¹

Od końca lat 80. w naukach politycznych znacznie wzrosło zainteresowanie problematyką związaną z ewolucją systemu partyjnego, jego funkcjonowaniem oraz rozwojem myśli politycznej na przełomie PRL i III RP oraz w III RP. Zmiana układu sił politycznych na arenie międzynarodowej w latach 80. XX w. i występujące w państwach Europy Środkowowschodniej jawiska transformacji ustrojowej zwróciły uwagę badaczy na dokonujące się w nich niezwykle istotne przemiany. Dotyczyło to także Polski, która w tych procesach odgrywała pierwszoplanową rolę.

Przełom, jaki dokonał się w trakcie obrad „okrągłego stołu”, stworzył możliwości powstania i rozwoju nowych partii politycznych oraz ustroju politycznego i gospodarczego. Aby przedstawić znaczenie partii politycznych w tym niezwykle istotnym dla Polski momencie historycznym, niezbędne jest ukazanie ich rodowodu, także sięgającego okresu Polski Ludowej. Zagadnienia te stały się obiektem badań i przedmiotem licznych publikacji², jednak w niewielkim tylko stopniu odnoszących się do partii ruchu ludowego. Publikowane przez poszczególnych badaczy nieliczne artykuły i studia naukowe dotyczące tej problematyki nie obejmują całości zagadnienia, koncentrując się jedynie na jego wybranych aspektach³. Szczególnie

¹ Autoreferat pracy doktorskiej, która została obroniona 18 lutego 2004 r. na Wydziale Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Promotorem rozprawy był prof. dr hab. Tadeusz Kisielewski, natomiast recenzentami: prof. dr hab. Kazimierz Przybysz (Uniwersytet Warszawski) oraz prof. dr hab. Andrzej Wojtas (Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego).

² Zob. A. Dudek, *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989-1995*, Kraków 1997; T. Godlewski, *Od PRL do III RP. Zmiany systemu politycznego*, Olsztyn 1998; M. Grabowska, T. Szawiel, *Budowanie demokracji*, Warszawa 2001; W. Jednaka, *Proces kształtowania się systemu partyjnego w Polsce po 1989 r.*, Wrocław 1995; *Konsolidacja elit politycznych w Polsce 1991-1993*, red. J. Wasilewski, Warszawa 1994; E. Nalewajko, *Partie i protosystem? Szkic do obrazu polskiej wielopartyjności*, Warszawa 1997; *Polityka w Polsce w latach 90. Wybrane problemy*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 1999; *System polityczny Rzeczypospolitej Polskiej*, red. H. Lisicka, Wrocław 2001.

³ Na szczególną uwagę zasługują tutaj m.in. artykuły: S. Dąbrowski, *Przełomowa dekada. Walka o odrodzenie i zjednoczenie ruchu ludowego 1980-1990*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego”, Warszawa 1992, nr 27; idem, *Od okrągłego stołu do utworzenia rządu T. Mazowieckiego. Kierunki i efekty ewolucji politycznej Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego*, Annales UMCS, vol. VI, Lublin 1999; idem, *Działalność polityczna ruchu ludowego*, w: *Chłopi, naród, kultura*, t. 2, red. S. Dąbrowski, Rzeszów 1996; T. Kisielewski, *Transformacyjne konflikty polityczne w Polsce na przykładzie ruchu ludowego*, w: *Oblicza i koncepcje rozwiązywania konfliktów w polskiej myśli politycznej XX w.*, red. A. Wojtas, M. Strzelecki, Bydgoszcz 2000; *Zjednoczone*

odczuwalny jest tu brak opracowań o charakterze monograficznym, które dotyczyłyby działalności politycznej ruchu ludowego po 1980 r.

Równocześnie ruch ludowy rozwijający się w okresie zaborów, II Rzeczypospolitej, II wojny światowej i w okresie Polski Ludowej był nurtem obecnym zarówno w literaturze, jak i w świadomości polskiego społeczeństwa. Decydowały o tym warunki historyczne, przede wszystkim dramatyczne losy kraju w XX w. oraz walka polityczna o suwerenność narodową. W tej perspektywie nie stanowi zaskoczenia fakt, że w polskojęzycznej literaturze dominują opisowe studia nad działalnością parlamentarną, pozaparlamentarną i rozwojem myśli politycznej w ruchu ludowym w wymienionych okresach. Obejmują one całościową charakterystykę ruchu ludowego oraz wybrane problemy podmiotowości społecznej, życia politycznego, ekonomicznego, oświatowego, kulturalnego i religijnego chłopów w kontekście zmiennych uwarunkowań historycznych w Polsce w XIX i XX w. Przykładem takich opracowań są m.in. prace Jana Borkowskiego, Haliny Brodowskiej, Stanisława Dąbrowskiego, Krzysztofa Dunina-Wąsowicza, Zygmunta Hemmerlinga, Jana Jachymka, Dariusza Jarosza, Tadeusza Kisielewskiego, Stanisława Laty, Jana Molendy, Antoniego Podrazy, Kazimierza Przybysza, Jana Ryszarda Szaflika i Andrzeja Wojtasa.

W tym kontekście badania naukowe dotyczące działalności politycznej ruchu ludowego po 1980 r. znajdują się jeszcze w początkowym stadium. Publikacje poszczególnych badaczy obecnie przybierają przede wszystkim postać artykułów naukowych. Należy tutaj m.in. wskazać publikacje odnoszące się do przemian zachodzących w ruchu ludowym, opracowane m.in. przez Stanisława Dąbrowskiego i Krystynę Trembicę. Z kolei mocno reprezentowany jest obecnie w literaturze nurt ukierunkowany na studia nad przemianami zachodzącymi w Polsce po 1989 r. w perspektywie całego systemu partyjnego. Badania te, z natury rzeczy, jedynie częściowo odnoszą się do partii ruchu ludowego, jednak wnoszą one istotny wkład w zrozumienie mechanizmów decydujących o kształcie transformacji ustrojowej w Polsce po 1989 r.

Jednym z zasadniczych celów prezentowanej pracy jest analiza i charakterystyka relacji występujących między organizacjami niezależnego ruchu ludowego działającymi w Polsce w latach 1980-1989 a partiami i organizacjami społeczno-politycznymi oraz instytucjami państwowymi. Autor ma w szczególności na myśli relacje występujące między niezależnym ruchem ludowym a Zjednoczonym Stronnictwem Ludowym oraz Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą. Innym, nie mniej ważnym, celem jest analiza rozwoju ideologicznego i politycznego z jednej strony organizacji niezależnego ruchu ludowego, z drugiej — Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego. Każdy z tych procesów jest niezwykle interesujący z naukowego punktu widzenia. Ważną kwestią jest również ich analiza porównawcza⁴.

Stronnictwo Ludowe jako przedmiot badań historycznych, w: *Poprzez stulecie. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Antoniemu Podrazie w 80. rocznicę Jego urodzin*, red. D. Czarska, Kraków 2000; W. Paruch, *Błądzenie po obrzeżach komunizmu — o politykach i działaczach Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego*, w: *Pokolenia i portrety. Wzór osobowy ludowca w XX w.*, red. A. Wójcik, W. Paruch, Lublin 2000.

⁴ Podczas analizy rozwoju myśli politycznej i rozwoju organizacyjnego niezależnego ruchu ludowego oraz Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego niezwykle przydatne okazały się dokumenty wydawane przez poszczególne organizacje, w tym: programy polityczne, stenogramy z kongresów i posiedzeń plenarnych władz poszczególnych partii, deklaracje ideowo-programowe, odezwy, oświadczenia, sprawozdania z działalności partyjnej, komunikaty itp. Bardzo istotną funkcję spełniła również prasa wydawana zarówno przez poszczególne organizacje niezależnego ruchu ludowego, jak i ZSL.

Innym zasadniczym celem pracy jest charakterystyka działalności ruchu ludowego po przełomie spowodowanym ustaleniami „okrągłego stołu”⁵ w niezwykle ważnym okresie kształtowania się podstaw nowego, demokratycznego i wolnorynkowego ustroju. Okres ten miał fundamentalne znaczenie dla kształtowania się ówczesnego systemu partyjnego, w którym zarówno Polskie Stronnictwo Ludowe, jak i partie ludowe o rodowodzie solidarnościowo-opozycyjnym, odgrywały istotną rolę. Tendencją charakterystyczną, której poświęcono w pracy dużo miejsca, była z jednej strony dekompozycja stronnictw ludowych i chłopskich o rodowodzie solidarnościowo-opozycyjnym, z drugiej — konsolidacja PSL, które w niedługim okresie zdominowało ówczesny ruch ludowy. W efekcie doprowadziło to do znacznego poparcia tego ugrupowania w wyborach parlamentarnych w 1993 r. Oczywiście, czynników sprzyjających w tym czasie rozwojowi PSL było wiele, zarówno natury politycznej, jak i społeczno-ekonomicznej. Między PSL a stronnictwami o rodowodzie solidarnościowo-opozycyjnym toczyła się w tym czasie walka ideologiczna i polityczna, głównie o wpływ na wsi. Równocześnie Polskie Stronnictwo Ludowe szukało nowej tożsamości ideowej jako partia chłopska i centrowa oraz swoje miejsce w ówczesnym systemie partyjnym.

W istocie wszystkie partie ludowe odwoływały się do idei jedności ruchu ludowego, wskazując, iż jedynie jej realizacja może zagwarantować jego siłę. Oczywiście każda z partii występująca z tym postulatem widziała siebie jako głównego organizatora tej jedności.

Wszystkie najważniejsze organizacje ludowe, jak i lansowane przez nie koncepcje programowe i polityczne autor starał się w pracy możliwie najgłębiej przeanalizować i scharakteryzować, przy czym jednocześnie zwrócił uwagę na dynamikę dokonujących się w tym czasie przemian.

Zagadnienia te są poruszane we wspomnieniach poszczególnych działaczy partyjnych i polityków wywodzących się ze Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego. Zostały one poddane starannej weryfikacji ze względu na osobiste podejście autorów do poszczególnych wydarzeń i ich bezpośrednie zaangażowanie polityczne. Należy tutaj przede wszystkim wymienić pozycje opracowane przez: Romana Jagielińskiego⁶, Jerzego Kanię⁷, Tadeusza Kisielewskiego⁸, Mikołaja Kozakiewicza⁹, Aleksandra Łuczaka¹⁰, Romana Malinowskiego¹¹ i Kazimierza Olesiaka¹².

Cezurę początkową monografii wyznaczają wydarzenia z sierpnia 1980 r., w wyniku których zaczęły się tworzyć bardziej zorganizowane, pozasystemowe struktury niezależnego ruchu ludowego. Cezurę końcową wyznaczają wybory parlamentarne z 19 września 1993 r., w konsekwencji których ugrupowania ludowe o orientacji postsolidarnościowej uległy politycznej marginalizacji, natomiast PSL na kilka lat zdominowało elektorat wiejski.

⁵ Rozmowy „okrągłego stołu” i udział w nich przedstawicieli ruchu ludowego przedstawiła m.in. K. Trembicka w następujących artykułach naukowych: *Okrągły stół w Polsce. Ustrój polityczny w koncepcjach Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego i Stronnictwa Demokratycznego*, Annales UMCS, vol. VI, Lublin 1999; *Udział ludowców w obradach Okrągłego Stołu*, w: *Pokolenia i portrety. Wzór osobowy ludowca w XX w.*, red. A. Wójcik i W. Paruch, Lublin 2000.

⁶ R. Jagieliński, *Nie ustąpię. Polska wieś nie może być skansenem*, Warszawa 1997.

⁷ J. Kania, *Marszałkowie i prezesi mówią — Dyzma Galaj, Stanisław Gucwa, Roman Malinowski*, Warszawa 1992.

⁸ T. Kisielewski, *Zapiski historyczno-polityczne z lat 1981-1991*, Częstochowa 1994.

⁹ M. Kozakiewicz, *Byłem marszałkiem kontraktowego...*, Warszawa 1991.

¹⁰ A. Łuczak, *33 dni premiera Pawlaka*, Warszawa 1992.

¹¹ *Wielka koalicja kulisy (z Romanem Malinowskim rozmawiają: Marcin Janicki i Stanisław Podemski)*, Warszawa 1992.

¹² K. Olesiak, *Kto kupczy Polską wsiq...*, Warszawa 1992.

Analizując rozwój myśli politycznej oraz funkcjonowanie poszczególnych partii i organizacji ludowych w Polsce w latach 1980-1993, autor poszukiwał odpowiedzi na następujące pytania: Jak przebiegał proces kształtowania się aktywnej politycznie opozycji ludowej, zarówno przed 13 grudnia 1981 r., jak i po wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego? Jak kształtowały się relacje między poszczególnymi opozycyjnymi organizacjami ludowymi oraz między nimi a ZSL i PZPR? Jak rozwijała się myśl polityczna ruchu ludowego oraz jaką rolę odgrywało Zjednoczone Stronnictwo Ludowe w Polsce w latach 1980-1989? Jakie były zasadnicze cele NSZZ RI „Solidarność” i Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego oraz jaką rolę odegrały te organizacje podczas obrad „okrągłego stołu”? W jaki sposób przebiegał proces dekompozycji politycznej w ruchu ludowym, w konfrontacji z lansowaną ideą jedności tego ruchu po 1989 r.? Jaki stosunek wyrażały ugrupowania ludowe wobec poszczególnych rządów w Polsce w latach 1989-1993 oraz kształtujące się w tym okresie sytuacji społeczno-politycznej i gospodarczej kraju? Jaki wpływ wywarły odbywające się w latach 1989-1993 wybory parlamentarne, prezydenckie i samorządowe na ugrupowania ludowe?

W kontekście wielości i różnorodności wymienionych zagadnień, a zwłaszcza wielonurtowości samego ruchu ludowego, realizacja przyjętego tematu wydaje się autorowi istotna i uzasadniona. Należy jednak zwrócić uwagę, że analiza wielu, często znacznie różniących się od siebie organizacji funkcjonujących w ramach ruchu ludowego utrudnia precyzyjne i jednoznaczne zdefiniowanie tego nurtu jako całości. Istotną przesłanką takiego sformułowania tematu była również próba odpowiedzi na pytanie, jakie czynniki i w jakim stopniu decydowały o kształcie ruchu ludowego w latach 1980-1993. Taka perspektywa badawcza wydaje się być niezwykle interesująca w zestawieniu z poszczególnymi badaniami politologicznymi i socjologicznymi dotyczącymi stanu świadomości politycznej i ekonomicznej społeczeństwa wiejskiego w odniesieniu do zmian występujących w systemie politycznym w omawianym okresie.

Podstawową metodą badawczą w prezentowanej pracy jest analiza źródeł, które ze względu na specyfikę podjętej problematyki podlegały zarówno krytyce zewnętrznej, jak i wewnętrznej. Bazę źródłową monografii stanowią w pierwszej kolejności archiwalia przechowywane w Bibliotece Zakładu Historii Ruchu Ludowego oraz archiwalia niektórych partii politycznych i archiwum Zarządu Wojewódzkiego NSZZ „Solidarność” w Bydgoszczy. Jednak największe znaczenie dla przygotowywanej pracy miały zasoby Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, szczególnie następujące zespoły archiwalne: Niezależny Ruch Chłopski (1977-1981, 1985-1986, 1988), Ośrodek Myśli Ludowej, Polskie Stronnictwo Ludowe-Odrodzenie (XI 1989 — V 1990), Polskie Stronnictwo Ludowe-Wilanów (1988, 1989).

Ograniczona ilość materiałów archiwalnych, szczególnie dotyczących działalności niezależnego ruchu ludowego w latach 1980-1989, nie pozwoliła jednak na pełne wyjaśnienie niektórych istotnych zagadnień. Z kolei wiele przekazów źródłowych dotyczących działalności Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w latach 1980-1989 charakteryzowało się dużym stopniem ogólności i lakonicznością¹³. Wszystkie te dokumenty wymagały skonfrontowania z materiałami prasowymi oraz opublikowanymi już w latach 90. wspomnieniami i pamiętnikami uczestników ówczesnych wydarzeń politycznych. Wspomnienia te mają, co oczywiste, charakter subiektywny. Również prasa z tamtego okresu często była daleka od obiektywizmu. W pracy wykorzystano także prasę podziemną, wydawaną przez organizacje niezależnego ruchu ludowego. Wykorzystano też szereg dzienników i tygodników wydawanych w Polsce po 1989 r. Istotną informację źródłową stanowiły dane z badań opinii publicznej prowadzone przez niezależne ośrodki oraz stenogramy z obrad organów kierowniczych poszczególnych organizacji.

¹³ Zob. protokoły z posiedzeń Prezydium i Sekretariatu NK ZSL.

Ważne dla pracy okazały się programy partii politycznych oraz inne dokumenty partyjne, enuncjacje polityków i działaczy związkowych, a także wywiady z działaczami partyjnymi i związkowymi, którzy byli uczestnikami analizowanych w pracy procesów politycznych.

Praca składa się z trzech rozdziałów i ma konstrukcję chronologiczno-problemową. Pierwszy rozdział przedstawia analizę działalności niezależnego ruchu ludowego w Polsce w latach 80. Aktywizacja opozycyjnych środowisk ludowych działających w nurcie nielegalnego życia politycznego w Polsce związana była niewątpliwie z wystąpieniami robotników w sierpniu 1980 r. Wówczas to wszystkie chłopskie ośrodki opozycyjne poparły ich żądania. W procesie aktywizacji politycznej wsi ważną rolę odgrywał również Kościół katolicki. Część duchowieństwa zaangażowała się w sprawy dotyczące organizacji solidarnościowego ruchu opozycyjnego w Polsce. Istotną rolę w tym procesie odegrały także nastroje pro-solidarnościowe, które w tym czasie uaktywniły się w Zjednoczonym Stronnictwie Ludowym, szczególnie w jego ogniwach terenowych¹⁴.

Proces powstawania organizacji niezależnego ruchu ludowego był zjawiskiem niejednolitym. Analizując jego przebieg, można skonstatować, iż zasadniczy podział na trzy nurty („Solidarność Chłopska”, „Solidarność Wiejska” i Samorządny Związek Producentów Rolnych) spowodowany był odmienną interpretacją interesów gospodarczych i społecznych wsi. Między innymi działacze „Solidarności Chłopskiej” ruch związkowy traktowali w kategorii spraw chłopów — rolników indywidualnych, natomiast „Solidarność Wiejska” integralnie traktowała wszystkie grupy społeczne związane z rolnictwem¹⁵.

Zasadniczym etapem w tym procesie były strajki w Ustrzykach Dolnych i Rzeszowie z przełomu 1980 i 1981 r.¹⁶ Podpisanie porozumień rzeszowskich i ustrzyckich było z pewnością wielkim sukcesem chłopów, mimo iż główny cel — uzyskanie gwarancji zarejestrowania chłopskiego związku zawodowego — nie został osiągnięty, co z kolei powodowało utrzymywanie się niepokojnej atmosfery na wsi¹⁷. Stosunki między solidarnościowym ruchem chłopskim a ówczesną władzą państwową weszły w newralgiczną fazę w drugiej połowie marca 1981 r. w Bydgoszczy — w związku ze strajkiem chłopskim w WK ZSL oraz wydarzeniami w Wojewódzkiej Radzie Narodowej¹⁸. Można zaryzykować stwierdzenie, że „bydgoski marzec”, wywołując

¹⁴ Działacze wywodzący się z ZSL-u stanowili istotne ogniwo w procesie tworzenia struktur solidarnościowych na wsi, szczególnie w latach 1980-1981. Wywodzili się oni jeszcze z nurtu kontestacyjnego, jaki powstał w stronnictwie po wydarzeniach z Października 1956 r. Jego cechą charakterystyczną była tęsknota do PSL, a tym samym do takich wartości, jak wolność i demokracja. Zob.: T. Kisielewski, *Transformacyjne konflikty polityczne w Polsce na przykładzie ruchu ludowego*, w: *Oblicza i koncepcje rozwiązywania konfliktów w polskiej myśli politycznej XX w.*, red. A. Wojtas, M. Strzelecki, Bydgoszcz 2000, s. 235.

¹⁵ S. Dąbrowski, *Działalność polityczna organizacji i środowisk ludowych (1977-1989)*, w: *Chłopi, naród, kultura*, t. 2, *Działalność polityczna ruchu ludowego*, red. S. Dąbrowski, Rzeszów 1996, s. 98.

¹⁶ Szerzej zob. *Protokół porozumienia Rzeszów*, 18 luty 1981; *Protokół porozumienia Ustrzyki Dolne*, 20 lutego 1981.

¹⁷ Zob. J. Kordas, *Protesty chłopskie w Polsce w latach 1980-1981*, w: *Ruch ludowy — państwo — demokracja w stulecie ruchu ludowego*, red. A. Kadłuszczak, A. Małkiewicz, M. Nieć, Wrocław 1996.

¹⁸ „Wydarzenia bydgoskie” w sposób najbardziej wyczerpujący są przedstawione w opisie znajdującym się wśród materiałów archiwalnych znajdujących się w siedzibie Zarządu Wojewódzkiego NSZZ „Solidarność” w Bydgoszczy. Autorowi przede wszystkim wartościowe wydają się dokumenty: Notatka służbowa sporządzona przez mjr. Henryka Bednarka zastępcę ZO KWMO, 19 marca 1981, Meldunek o sytuacji i przebiegu operacji kryptonim „Sesja” sporządzony przez zastępcę kierownika Sztabu KWMO, 21 marca 1981, Notatka służbowa z pobytu w KWMO Bydgoszcz w dniach 16-23 marca 1981, przez Dyrektora Biura Operacyjnego KRMO płk. Jana Wielocha JM 0208/81, 9 kwietnia 1981, Informacja MSW o przebiegu wydarzeń i działalności organów porządkowych w Bydgoszczy w okresie od 16 do 19 marca 1981 marzec

skrajne napięcie w kraju, stanowił najistotniejszy punkt zwrotny w Polsce między sierpniem 1980 r. a grudniem 1981 r. Porozumienie bydgoskie było następnym osiągnięciem niezależnego ruchu chłopskiego, w jego konsekwencji bowiem nastąpiła rejestracja NSZZ RI „Solidarność”¹⁹.

W pierwszym rozdziale pracy scharakteryzowany został również stosunek poszczególnych organizacji ludowych do zasadniczych kwestii społeczno-politycznych, rozwój ich myśli politycznej, ale jednocześnie również dążenia w kierunku zjednoczenia rozproszonego ludowego ruchu opozycyjnego oraz jego zalegalizowania. Jednak wprowadzenie stanu wojennego spowodowało sparaliżowanie działalności związkowej niezależnego ruchu chłopskiego. Pierwsze próby wznowienia szerszej, opozycyjnej działalności politycznej na wsi były podejmowane przez działaczy ludowych w porozumieniu z nielegalnie działającym NSZZ „Solidarność” i Kościołem katolickim. Znaczącą rolę w środowisku wiejskim odgrywało powstałe w grudniu 1982 r., z inicjatywy Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, „Duszpasterstwo Rolników”, podobnie zresztą jak powstały wcześniej, w kwietniu 1982 r., Ogólnopolski Komitet Oporu Rolników²⁰.

W drugiej połowie lat 80. wykształcało się w społeczeństwie coraz bardziej powszechne przekonanie, że musi nastąpić radykalna zmiana stosunków społeczno-politycznych istniejących w kraju. Efektem tego było m.in. reaktywowanie 10 czerwca 1988 r. niewielkiego Polskiego Stronnictwa Ludowego, które miało ambicje reprezentowania historycznego PSL. Przywódcą tego ugrupowania był Henryk Bąk. Od połowy 1987 r. można bowiem zauważyć wyraźne dążenia do wykształcenia się w strukturach „Solidarności” wiejskiej ugrupowania o cechach partii politycznej. Za początek tego procesu należy uznać przyjęty w lutym 1987 r. Program Ruchu Chłopskiego.

W ostatniej części pierwszego rozdziału poddano analizie rozwój myśli politycznej i dalsze organizowanie struktur niezależnego ruchu ludowego w końcowym okresie lat 80. oraz udział jego działaczy i lansowane przez nich koncepcje programowe w trakcie odbywających się obrad „okrągłego stołu”. Głównym przedstawicielem NSZZ RI „S” podczas obrad był Józef Slisz. Swoją reprezentację na czele z Mikołajem Kozakiewiczem miało również ZSL²¹. Różnice wy-

1981, Wyciąg z protokołu przesłuchania świadka — Mariusza Łabentowicza, sygn. akt DS. 31/81, Postanowienie o umorzeniu śledztwa sygn. akt DS. 31/81, Notatka urzędowa do sprawy DS 31/81 sporządzona przez kpt. mgr. Ryszarda Wałkowskiego, 27 marzec 1981.

¹⁹ Porozumienie bydgoskie było niewątpliwym osiągnięciem niezależnego ruchu chłopskiego. Jak podkreślał J. Kułaj, chłopi traktowali je jako pierwszy etap w drodze do osiągnięcia głównego celu. „Sukces będzie wtedy — mówił w jednym z wywiadów przewodniczący związku — gdy będzie można powiedzieć, że jesteśmy zarejestrowani (...). W tej chwili jesteśmy ciągle w stadium dążenia do rejestracji”. „Solidarność” rolników uznana, z Janem Kułajem rozmawiali H. Kuczyńska i W. Kuczyński, „Tygodnik Solidarność” 1981, nr 4, s. 3.

²⁰ T. Sopol, *Niezależny ruch chłopski „Solidarność” w Polsce Południowo-Wschodniej w latach 1980-1989*, Przemysł 2000.

²¹ W składzie podzespołu ds. rolnictwa ze strony solidarnościowo-opozycyjnej znaleźli się: Artur Balazs, Piotr Baumgart, Jan Beszta-Borowski, Piotr Dąbrowski, Jerzy Dietl, Gabriel Janowski, Antoni Leopold, Edward Lipiec, Edward Małecki, Walerian Pańko, Zbigniew Rokicki, Andrzej Stelmachowski — przewodniczący, Jacek Szymanderski, Józef Slisz i Antoni Tokarczuk. Stronę rządowo-koalicyjną reprezentowali: Tomasz Adamczuk, Józef Bąk, Ryszard Cholewa, Karol Gawłowski, Edward Gnat, Leonard Godzinowski, Kazimierz Grzesiak, Kazimierz Iwaniec, Janusz Maksymiuk, Wiesław Młynarczyk, Józef Okuniewski, Henryk Przygodzki, Tadeusz Rączkiewicz, Kazimierz Siarkiewicz, Grażyna Sołtyk, Mieczysław Stachura, Adam Stadnik i Stanisław Śliwiński — przewodniczący. Zob. K. Dubiński, *Okrągły Stół*, Warszawa 1999, s. 536.

stępujące między obozami ludowymi podczas rozmów — obok różnic ideowych — wynikały z odmiennego pojmowania zakresu reform politycznych negocjowanych przy „okrągłym stole”. NSZZRI „S” uznawał, iż legalizacja związku jest warunkiem (nie postulatem) umożliwiającym realizację reform politycznych i społeczno-gospodarczych, m.in. takich jak pluralizm polityczny. Było to oczywiście stanowisko całej „Solidarności”²².

W rozdziale drugim, starając się określić charakter i rolę, jaką odgrywało Zjednoczone Stronnictwo Ludowe w Polsce w latach 1980-1989, przedstawiono ewolucję myśli politycznej tego ugrupowania, jego relacje z Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą oraz stosunek do rozwijającego się niezależnego ruchu ludowego. Momentem przełomowym, który istotnie wpłynął na sytuację ZSL-u na polskiej scenie politycznej był także sierpień 1980 r. Po podpisaniu „umów społecznych” kierownictwo ZSL bardzo szybko opowiedziało się za zasadniczą zmianą kierunku politycznego, którą określano jako „linię odnowy i porozumienia”. Zwiększenie roli ZSL, które w tym czasie formalnie nastąpiło, było ściśle skorelowane z osłabieniem PZPR i jej wpływów politycznych, co — jak się zdawało — powinno spowodować wypracowanie nowych zasad współpracy między PZPR, ZSL i SD. Jednak zasad tych nie wypracowano do 1989 r.²³

Za kwestię zasadniczą w tej części pracy uznano przemiany, jakie dokonywały się w stronnictwie oraz lansowane przez kierownictwo ZSL koncepcje programowe. Ukazano także stosunek władz naczelnych do nowej sytuacji polityczno-ustrojowej kraju po wprowadzeniu stanu wojennego. Już 14 XII 1981 r. Prezydium NK ZSL wydało odpowiedni komunikat popierający działania Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego. Natomiast szeroko reklamowane w tym okresie, jak i w latach następnych, „działania reformatorskie” w ZSL skupione były przede wszystkim na płaszczyźnie propagandowej. „Postępujący proces reform” znalazł swoje odzwierciedlenie na IX Kongresie ZSL, który odbył się w 1984 r. Stanowił on cezurę końcową tego procesu. Sytuacja polityczna po Kongresie charakteryzowała się coraz wyraźniejszym wyizolowaniem władz stronnictwa od organizacji terenowych. Próba przełamania tego kryzysu było odwoływanie się stronnictwa do tradycji historycznej ruchu ludowego. Proces posługiwania się historycznymi wartościami ludowymi, któremu towarzyszyły ideologiczne i polityczne konotacje, zawierał jednak niemożliwą do racjonalnego wytłumaczenia sprzeczność. Podejmowano w tym przypadku próby dystansowania się od ideologii komunistycznej przy jednoczesnym udziale w polityce i władzach PRL²⁴.

Momentem szczególnie istotnym dla funkcjonowania systemu politycznego PRL-u było referendum z 29 XI 1987 r. Przeprowadzenie drugiego referendum w historii Polski Ludowej zbiegło się w czasie z kampanią przed dziesiątym, jak ponownie stwierdzono — „historycznym” Kongresem ZSL. Faktyczny dorobek X Kongresu nie był imponujący, współgrał on jednak z rysującym się „końcem pewnej ery politycznej” w dziejach PRL. Wówczas to zaczęła kształtować się nowa sytuacja polityczna w kraju, co w konsekwencji w niedalekiej przyszłości doprowadziło do zmian o charakterze systemowym.

Ostatnia część drugiego rozdziału pracy przedstawia analizę działalności ZSL w układzie politycznym, który wykrystalizował się w drugiej połowie 1988 r. Autor starał się ukazać faktyczne dążenia niektórych działaczy stronnictwa do modernizacji dotychczas funkcjonującego

²² S. Dąbrowski, *Od „okrągłego stołu” do utworzenia rządu T. Mazowieckiego. Kierunki i efekty ewolucji politycznej Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego*, Annales UMCS, Lublin 1999, s. 316.

²³ Zob. m.in. W. Paruch, *Błądzenie po obrzeżach komunizmu — o politykach i działaczach Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego*, w: *Pokolenia i portrety. Wzór osobowy ludowca w XX w.*, red. A. Wójcik, W. Paruch, Lublin 2000, s. 134-135.

²⁴ Szerzej zob. T. Kisielewski, *Zapiski historyczno-polityczne...*, s. 192.

systemu oraz bardziej konkretyzowane koncepcje jego zmiany, aby nabrał on — jak określano — charakteru równorzędnego dla wszystkich podmiotów w nim występujących, a więc zarówno dla PZPR, jak i ZSL i SD²⁵. Wiele miejsca poświęcono stanowisku, jakie zajmowali przedstawiciele ZSL podczas obrad „okrągłego stołu”, a tym samym, jak odnosili się oni do poruszanych przy nim koncepcji dotyczących kwestii ustrojowych, politycznych, związkowych i gospodarczych. Przedstawiciele ZSL nie przystępowali do obrad „okrągłego stołu” — jak się wydaje — z konkretnym i wcześniej przeanalizowanym planem politycznym. Udział polityków stronnictwa w rozmowach miał charakter drugoplanowy. Tradycyjnie zajmowali się oni przede wszystkim problemami wsi i rolnictwa²⁶.

Zasadnicze zagadnienia związane z wyborami parlamentarnymi w 1989, 1991 i 1993 r. oraz wyborami prezydenckimi i samorządowymi w 1990 r., a także proces tworzenia się nowego systemu politycznego i zmiany występujące w systemie partyjnym w obrębie partii ludowych zostały przedstawione w ostatnim rozdziale pracy. Zanalizowano w nim również walkę polityczną i ideologiczną toczącą się między poszczególnymi ugrupowaniami o rodowodzie solidarnościowo-opozycyjnym oraz Polskim Stronnictwem Ludowym, a także stosunek tych partii do przemian dokonujących się w kraju na płaszczyźnie społeczno-politycznej i gospodarczej.

Następstwem obrad „okrągłego stołu” było przeprowadzenie „kontraktowych” wyborów parlamentarnych. Ogłoszenie ich wyników dało sygnał, iż proces ewolucyjnego tworzenia nowego systemu politycznego, zapoczątkowany przy „okrągłym stole”, ulegnie znacznemu przyspieszeniu. Spowodowało to konieczność dostosowania się do nowej sytuacji politycznej wszystkich najważniejszych organizacji ludowych: ZSL, NSZZ RI „S”, PSL „S” i PSL (tzw. Mikołajczykowskiego). Podczas procesu powstawania i łączenia się poszczególnych ugrupowań ludowych oraz tworzenia nowej koalicji parlamentarnej odbywały się jednocześnie obrady „zielonego okrągłego stołu”, które jednak po czterech spotkaniach zakończyły się fiaskiem.

Między PSL-O (na odbywającym się w dniach 26-27 XI 1989 r. Kongresie Odrodzenia Ruchu Ludowego dokonano zmiany nazwy partii z ZSL na PSL-O) a ugrupowaniami ludowymi o rodowodzie solidarnościowym — co charakterystyczne — nie występowały zasadnicze spory programowe. Jednak ukształtowane historycznie różnice ideowe i rzeczywistość Polski Ludowej, zdaniem organizacji opozycyjnych ruchu ludowego, obciążały politycznie PSL-O.

Niezależnie od wszelkich różnic w ruchu ludowym i stosunku poszczególnych ugrupowań wobec polityki prowadzonej przez rząd Tadeusza Mazowieckiego od początku 1990 r. kontynuowane były zabiegi prowadzące do zjednoczenia ruchu ludowego. Ostatecznie 5 V 1990 r. odbył się Kongres Jedności Polskiego Stronnictwa Ludowego — PSL-O i PSL „wilanowskiego” — w wyniku którego powstało zjednoczone PSL²⁷. Nowa partia polityczna — mimo wielu występujących w niej konfliktów o charakterze personalnym, organizacyjnym i ideowym — stała się ważnym elementem polskiej sceny politycznej.

Jedną z fundamentalnych kwestii dla przyszłego kształtu ruchu ludowego okazało się podpisanie 17 IV 1991 r. deklaracji o jedności działania między PSL, PSL „S” i NSZZ RI „S”²⁸. W konsekwencji ugrupowania te powołały Krajowy Komitet Wyborczy Ruchu Ludowego.

²⁵ Zob. m.in.: *Wkraczamy wokres reform strukturalnych*, „Wieś Współczesna” 1989, nr 2; W. Lipski, *W sprawie niektórych postulatów reformy politycznej w Polsce*, „Wieś Współczesna” 1988, nr 10; W. Szymański, *Reforma nie da efektów bez stabilnych reguł ekonomicznych*, „Wieś Współczesna” 1989, nr 2.

²⁶ K. Trembicka, *Udział ludowców w obradach Okrągłego Stołu*, w: *Pokolenia i portrety. Wzór osobowy ludowca w XX w.*, red. A. Wójcik, W. Paruch, Lublin 2000, s. 422.

²⁷ Szerzej zob. Stenogram z Kongresu Jedności Polskiego Stronnictwa Ludowego, 5 maja 1990.

²⁸ W opublikowanej deklaracji m.in. stwierdzono: „Nasze cele zamierzamy osiągnąć poprzez silne przedstawicielstwo w Sejmie i Senacie Rzeczypospolitej Polskiej. Przyszli posłowie i senatorowie wybrani

Układ ten, w myśl zawartej deklaracji, był niekorzystny dla frakcji zeteselowskiej w PSL i wywołał stanowczy sprzeciw członków stronnictwa będących jej reprezentantami, gdyż znacznie zredukowałby on ich wpływy polityczne na rzecz nurtu ludowo-solidarnościowego. Nabierało to szczególnego znaczenia w perspektywie zbliżających się wyborów parlamentarnych. Konflikt ten doprowadził do zmian w najwyższych władzach PSL (Romana Bartoszcze na stanowisku prezesa NKW PSL zastąpił Waldemar Pawlak) i zerwania sojuszu wyborczego. W efekcie powstały dwa konkurencyjne komitety wyborcze ruchu ludowego: PSL Sojusz Programowy (tworzyły go PSL, Krajowy Związek Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych oraz Związek Młodzieży Wiejskiej)²⁹ i Porozumienie Ludowe (NSZZ RI „S”, PSL „Solidarność” i PSL Mikołajczykowski)³⁰.

W konsekwencji przeprowadzenia w Polsce pierwszych całkowicie wolnych wyborów parlamentarnych powstał niezwykle spolaryzowany sejm pozbawiony ugrupowania, które można by określić mianem zwycięzcy wyborów. Jednocześnie w środowisku Porozumienia Ludowego ujawniły się tendencje do stworzenia nowej partii politycznej. W dniach 16-17 V 1992 r. podczas Kongresu Ludowo-Chrześcijańskiego powstało Stronnictwo Ludowo-Chrześcijańskie, w którym jednak szybko doszło do następnych rozłamów³¹.

Następną organizacją, w dużym stopniu chłopską, powstałą w połowie 1992 r., która szybko uzyskała znaczny rozgłos społeczny, był Związek Zawodowy Rolnictwa „Samoobrona”. Organizacja ta charakteryzowała się klasycznymi cechami populizmu agrarnego³².

Jednym z przełomowych momentów dla kształtującego się w tym okresie systemu partyjnego, również dla organizacji ludowych, była sprawa związana z tzw. listą Macierewicza. Między innymi właśnie ona doprowadziła do upadku rządu Jana Olszewskiego i w rezultacie objęcia stanowiska Prezesa Rady Ministrów przez lidera PSL, Waldemara Pawlaka. Nie był on jednak w stanie skonstruować rządu i po 33 dniach podał się do dymisji. Nieudana misja W. Pawlaka okazała się jednak niezwykle korzystna dla tego polityka, jak i całego PSL, które będąc w opozycji parlamentarnej, nie brało odpowiedzialności za sprawowanie władzy, jednocześnie „wytykało” obozowi rządzącemu jego nieudolność, szczególnie w sferze społeczno-gospodarczej. Następcą W. Pawlaka została Hanna Suchocka, której rząd upadł 28 V 1993 r., co doprowadziło do przeprowadzenia drugich wolnych wyborów parlamentarnych w historii III Rzeczypospolitej.

z naszej listy utworzą wspólną reprezentację parlamentarną”. *Wspólna deklaracja o jedności działania*, „Tygodnik Rolników «Solidarność»”, 28 kwietnia-5 maja 1991, nr 17-18, s. 2. Jednak wydaje się, że ważniejsze sformułowanie, przynajmniej dla przyszłego rozkładu wpływów politycznych poszczególnych organizacji w ramach ruchu ludowego było zawarte w aneksie do deklaracji: „Liderzy umawiających się stron postanawiają powołać Krajowy Komitet Wyborczy Ruchu Ludowego w liczbie 15 osób oparty na zasadzie parytetu (po 5 osób). (...) Decyzje [podjęte przez komitet — T. K.] zapadają na zasadzie porozumienia”. *Aneks do wspólnej deklaracji o jedności działania*.

²⁹ *Uchwała NKWPSL z 25 lipca 1991r. w sprawie powołania Krajowego Komitetu Wyborczego PSL*, „Biuletyn Klubu Poselskiego PSL”, sierpień 1991, nr 20, s. 141.

³⁰ *Szczęśliwa 13*, „Porozumienie Ludowe”, Pismo Polskiego Stronnictwa Ludowego 1-15 września 1991, nr 7, s. 1.

³¹ Zob. *Porozumienie Ludowe — partią polityczną*, „Porozumienie Ludowe”, 15-30 listopada 1991, nr 11, s. 1; *Nadchodzi czas budowania silnej partii (z wiceprezesem PSL „S” — I. Niewiarowski rozmawiał Z. Iwanicki)*, „Porozumienie Ludowe” 15-30 listopada 1991, nr 11, s. 1; C. Jagiełło, *Porozumienie Ludowe — partią*, „Tygodnik Rolników «Solidarność»” 24 listopada 1991, nr 94, s. 1.

³² Zob. m.in.: J. Wasilewski, *Scena polityczna w postkomunistycznej (...) Polsce, w: Konsolidacja elit politycznych w Polsce 1991-1993*, red. J. Wasilewski, Warszawa 1994, s. 29.

Po wyborach parlamentarnych z 19 IX 1993 r. w sejmie (nie licząc Mniejszości Niemieckiej) znalazło się 6 ugrupowań: SLD — 171 mandatów, PSL — 132, UD — 74, UP — 41, KPN — 22 i BBWR — 16. Oznaczało to wielkie zwycięstwo wyborcze PSL — obok SLD. Wynik wyborów stworzył zupełnie nową sytuację w polskim systemie politycznym oraz spowodował wyraźne zmiany w ruchu ludowym. Przegrana ugrupowań postsolidarnościowych i ich polityczna marginalizacja oraz zwycięstwo SLD i PSL było efektem dekompozycji obozu postsolidarnościowego z jednej strony i kształtu ordynacji wyborczej z drugiej. Najistotniejszą jednak przyczyną tej klęski były koszty reform ustrojowych, jakie „firmował” ten obóz polityczny.

Sytuacja powstała w polskim systemie politycznym po wyborach parlamentarnych w 1993 r. spowodowała wytworzenie się zupełnie odmiennego od dotychczas funkcjonującego układu sił politycznych działających w kraju. Analiza roli poszczególnych ugrupowań ludowych po 1993 r., zasięg ich wpływów politycznych oraz charakterystyka lansowanych przez nie koncepcji programowych wykracza jednak poza temat niniejszej pracy i wymaga podjęcia odrębnych badań.

Mimo bogatej literatury poświęconej działalności poszczególnych partii i ugrupowań politycznych oraz organizacji związkowych działających w Polsce w latach 1980-1993 funkcjonowanie ugrupowań ludowych traktowano dotychczas dość marginalnie. Prezentowana praca stanowi jedną z prób wypełnienia tej luki, jednak autor zdaje sobie sprawę, że przy obecnym stanie badań naukowych nie jest możliwe uzyskanie pełnej wiedzy o tym, tak obszernym zagadnieniu.